

так надмірно захоплюватися наголосом іменника *алфаві́т*, як і прикметника *алфаві́тний*.

Василь Винницький

РО́ЗБИР ЧИ РОЗБІ́Р?

Префіксальні безсуфіксні іменники чоловічого роду (а вони зазвичай дієслівного походження) у сучасній українській літературній мові мають різний наголос. В одних випадках він припадає на префікс (*за́сув, на́спів, об́мін, при́зов, при́спів, ро́змір, ро́зріз*), в інших – на корінь (*за́сів, за́стій, на́біг, надрі́з, при́їзд, про́біг, про́гін, прохі́д, розѓін, розгу́л, розмі́в, розрі́в*). Деякі іменники виступають із подвійним наголошуванням (*до́говір і догові́р, за́ворот і заворо́т, за́сік і засі́к, за́чин і зачі́н, при́тик і прити́к, про́світ і просві́т, ро́збіг і розбі́г, ро́зруб і розру́б*), а також (*добі́р і дб́ір, дові́з і дб́із, докі́р і дб́ір, розлі́в і рoзлив, розлі́д і рoзплід*). В українських акцентованих пам'ятках XVI – XVIII ст. іменники такого типу засвідчено переважно з префіксальним акцентуванням (такий наголос у них первісний), але в деяких словах уже наголошується корінь, а в поодиноких зафіксовано варіантну акцентуацію. У південно-західних говорах української мови аналізовані віддієслівні іменники вживаються в основному з префіксальним наголосом. І. Огієнко подавав їх із різним наголошуванням: *до́каз, до́пис, до́хід* (сучасне літературне *дохі́д*); *прохі́д, розбі́й; ро́звід, ро́звіз, ро́звій* (сучасне літературне – *ро́звід і розві́д, ро́звіз і розві́з, ро́звій і розві́й*). Л. Булаховський рекомендував: *по́див, по́клик, по́дих; наві́й, нарі́в, пере́від, прихі́д*; а також *за́ворот і заворо́т*. Однак чимало прикладів не збігається із сучасною акцентуаційною нормою: *перéтин і переті́н* (сучасне літературне – *перéтин*), *про́зір і прозі́р* (сучасне літературне – *прозі́р*). Іменники *догові́р, ро́звіз, ро́звій, розлі́в* учений фіксував з одним наголосом, а в сучасній мові вони мають двояке акцентування. В аналізованих іменниках, отже, протягом століть проходить тенденція до переміщення наголосу з префікса на корінь, яка продовжується й досі і супроводжується ваганням у наголошуванні. Цим загалом і пояснюється розбіжність при поданні наголосу

іменника *ро́збі́р* (особливо в непрямих відмінках однини) у різних лексикографічних працях української мови.

«Малоруско-німецький словар» Є. Желеховського і С. Недільського наводить – *ро́збі́р, розбо́ру*, інші джерела («Словник російсько-український» М. Уманця й А. Спілки; «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка; «Правописний словник» Г. Голоскевича) реєструють – *розбо́́р, розбо́́ру*. У пізніших словниках немає послідовності при засвідченні наголосу цього іменника (переважно у відмінкових формах): *ро́збі́р, ~бо́ру; без ~бо́ру; з ~бо́ром* («Українсько-російський словник» у 6 т.); *ро́збі́р, бо́ру, без розбо́ру, з розбо́ром, нема розбо́ру* («Словник української мови» в 11 т.); *ро́збі́р, -бо́ру і розбо́́р, бо́ру* («Словник наголосів» М. Погрібного; «Українська літературна вимова і наголос»); *ро́збі́р, -бо́ру і розбо́́р* («Російсько-український словник» у 3 т.; «Орфоепічний словник» М. Погрібного; «Складні випадки наголошення» С. Головащука); *ро́збі́р, ро́збо́́ру* («Великий тлумачний словник сучасної української мови»; «Український орфографічний словник» (2002); «Український орфографічний словник» (2009)).

Цікаво, що словосполучення «граматичний *ро́збі́р*» засвідчують лише деякі словники («Українсько-російський словник» у 6 т.; «Російсько-український словник» у 3 т.), а інші («Словник української мови» в 11 т.; «Великий тлумачний словник сучасної української мови»; «Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» С. Єрмоленко, С. Бибик, О. Тодор) його не реєструють. Статті «Розбі́р» наведено у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича та І. Олійника й «Українська мова. Енциклопедія», де досить докладно проаналізовано кожен із видів розбору (аналізу). Таким чином, немає одностайності й щодо зарахування іменника *ро́збі́р* до термінологічної лексики.

Отже, первісним в українській мові є префіксальне наголошування іменника *ро́збі́р* у називному відмінку однини, а у відмінкових трискладових формах – кореневе: *розбо́́ру* і т. д. Рекомендованим із погляду сучасної норми слід уважати префіксальний наголос (*ро́збі́р*), а кореневий (*розбо́́р*) – прийнятним. У відмінкових формах однини і множини

нормативною є коренева акцентуація – *розбóру, розбóром* і т. д., *розбóри, розбóрів* і т. д.

Василь Винницький

ЧАСТКІ ЧИ ЧА́СТКИ?

В іменниках типу *кні́жка* (із суфіксами -к-, -ечк-, -єчк-, -очк-) перші приклади з наголосом на закінченні у множині засвідчено ще наприкінці XVI ст. Пізніше (у першій половині XVII ст.) таке наголошення виступає рідко, а з кінця XVII ст. в українських акцентованих пам'ятках починає щоразу частіше вживатися флексійна акцентуація у відмінкових формах множини. Вперше акцентну опозицію між одніною і множиною (можливість відрізнити родовий відмінок однини від називного множини) помітив Р. Брандт (1880), який зазначав, що ця специфічна особливість українського наголосу відрізняє його від інших східнослов'янських.

Процес переміщення наголосу на закінчення у відмінкових формах множини згаданих іменників продовжується й досі, що супроводжується ваганням при визначенні їхнього акцентування як у словниках, поетичних творах, так й усному літературному (тим більше живому) мовленні. У південно-західних говорах цей процес проходить швидше, ніж у південно-східних. У сучасній українській літературній мові флексійне наголошування у відмінкових формах множини мають іменники: *балачки, вказівки, вчительки, говірки, голочки, дірки, дужки, звістки, записки, карточки, копійки, крапки, лампочки, ложечки, пам'ятки, палички, помилки, приказки, сторінки, сопілки, склянки, скрипки, але усмішки і усмішки*. У багатьох іменниках процес перенесення наголосу на закінчення ще не завершився, і вони вживаються з подвійним акцентуванням, наприклад: *ложки і лóжки, п'явки і п'явки, скріпки і скрі́пки, сумки і сўмки, співанки і співа́нки, сумочки і сўмочки, хазяйки і хазя́йки*. Існують також іменники, в яких такий процес тільки почався, і вони мають двояке наголошування, але першим (рекомендованим) поки що в них виступає кореневий наголос, а другим (прийнятним) – флексійний, наприклад: *ба́нки і*